

PENOLOGIE EN VICTIMOLOGIE / PENOLOGY AND VICTIMOLOGY

Recidive na ontslag uit de gevangenis bij gedetineerden met een problematiek van alcohol- en/of druggebruikERIC MAES^a
BENJAMIN MINE^b^a Onderzoeker/werkeleider, Operationele Directie Criminologie, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) (Corresp.: eric.maes@just.fgov.be)^b Onderzoeker, Operationele Directie Criminologie, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC)**1. ACHTERLIGGENDE CONTEXT**

Een belangrijk deel van de Belgische gevangenispopulatie heeft een voorgeschiedenis van (problematisch) alcohol- en/of druggebruik: twee derde gebruikte ooit illegale middelen, terwijl één derde dergelijke producten gebruikte tijdens detentie (EMCDDA, 2012; VAN MALDEREN, 2012). Ongeveer 30% van de gedetineerden, zowel beklaagden als veroordeelden, verblijft in de gevangenis voor drugsmisdriven (bezit en/of handel in illegale drugs), tegenover slechts 6% in 1980 (DE MAN *et al.*, 2009; MAES, 2010). Dit toenemend aantal gedetineerden kampend met problemen inzake middelenmisbruik vormt één van de grootste uitdagingen voor het huidige gevangenis- en (geestelijke) gezondheidsbeleid.

Een aantal jaren geleden werden gespecialiseerde teams (zgn. Centrale Aanmeldingspunten Drugs – CAP), gefinancierd door middel van overeenkomsten met de FOD Justitie¹. Zij werden toentertijd opgericht met als doel gedetineerden (beter) te informeren over en door te verwijzen naar instanties die hen na vrijlating uit de gevangenis op vlak van middelenafhankelijkheid kunnen begeleiden of behandelen. In deze bijdrage rapporteren we over recidive-uitkomsten en predictoren voor recidive bij gedetineerden die in de jaren 2011-2013 bij de CAP's waren aangemeld met het oog op mogelijke verwijzing naar post-penitentiaire ambulante of residentiële begeleiding of behandeling voor verslavingsproblematiek en tussen januari 2011 en september 2014 uit de gevangenis werden ontslagen. Het onderzoek waarover hier verslag wordt gedaan, maakt deel uit van een breder onderzoeksproject, dat onder de naam '*Process and Outcome Study of Prison-based Registration Points*' werd gefi-

1 Na eerdere lokale initiatieven in een aantal Vlaamse gevangnissen werd de CAP-werking vanaf 1 maart 2011 in Vlaanderen georganiseerd vanuit de Vlaamse Vereniging Behandelingscentra Verslaafdenzorg (VVBV) en op die manier geïmplementeerd of gecontinueerd in 14 Vlaamse gevangnissen, nadien nog uitgebreid tot de Tilburg (als afdeling van Wortel) en de nieuwe gevangenis te Beveren (VANDEVELDE *et al.*, 2016: 7). De financiering vanuit de FOD Justitie die initieel voor vijf jaar werd toegekend, werd in het voorjaar 2016 stopgezet, waardoor de CAP-werking ophield te bestaan vanaf 1 mei 2016 (VANDEVELDE *et al.*, 2016: 7). In Wallonië en Brussel werd een gelijkaardige PCOA-werking (*Point Central de contact, d'Orientation et d'Accompagnement*) vanaf eind 2011 opgenomen door de nieuw gecreëerde structuren *Step by Step* (opgericht door Fédito Wallonne) resp. Le Prisme (door Ambulatoire-Forrest) (Vandeveld *et al.*, 2016: 8). Als gevolg van de beëindiging van de financiering werden hun activiteiten eind september stopgezet (VANDEVELDE *et al.*, 2016: 9).

Vanuit de Afdeling 'Zorg en Gezondheid' van de Vlaamse Gemeenschap werden intussen wel opnieuw middelen vrijgemaakt om de CAP-werking verder te zetten, zij het nu in functie van toeleiding vanuit de gevangenis naar de gehele sector van de geestelijke gezondheidszorg, en dit onder verantwoordelijkheid van de overlegplatforms geestelijke gezondheidszorg.

In het Franstalige landsgedeelte is de PCOA-werking door *Fédito Wallonne*, met financiële steun van het Waalse Gewest, opnieuw opgestart in de gevangenis van Lantin.

nancierd door het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO), de FOD Volksgezondheid en de FOD Justitie (VANDEVELDE *et al.*, 2016)².

2. DATA EN BESCHRIJVING VAN DE POPULATIE

Voor dit (deel)onderzoek (MAES & MINE, 2016) werden gegevens verzameld vanuit verschillende, afzonderlijke (d.i. initieel niet met elkaar verbonden) databanken: de beschikbare gegevensbestanden van de CAP's in Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de databank SIDIS-Griffie (nu Sidis-Suite) van het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen (DGEPI), de databank van het Centraal Strafrechtregister (CSR) en de databank van de correctionele parketten en rechtbanken van eerste aanleg (REA-TPI). In totaal konden 3.734 'unieke' personen die tussen 1 januari 2011 en 31 december 2013 minstens éénmaal naar de CAP's waren doorverwezen, geïdentificeerd worden in de centrale databank van DGEPI³.

De meeste van deze naar de CAP's doorverwezen gedetineerden waren mannen (93,5%) en beschikten over de Belgische nationaliteit (78,9%). De gemiddelde leeftijd op het ogenblik van opsluiting bedroeg 31,5 jaar. In bijna de helft van de gevallen ging het om veroordeelden (43,9%), en in de meeste andere gevallen om gedetineerden in voorlopige hechtenis. 75,7% was vroeger ook al eens opgesloten.

Van deze groep van 3.734 gedetineerden met een voorgeschiedenis van (problematisch) alcohol- en/of druggebruik verbleven er 976 nog steeds in de gevangenis op 27 september 2014 (einddatum van de opvolgingsperiode waar het gaat om recidive in termen van 'wederopsluiting'). 2.758 gedetineerden waren vóór deze datum uit de gevangenis ontslagen, hetzij via plaatsing onder elektronisch toezicht ($n=507$), hetzij rechtstreeks vrijgesteld onder één of andere modaliteit van 'afschrijving' (zoals handlichting aanhoudingsmandaat, vrijspraak, strafeinde, voorlopige of voorwaardelijke invrijheidstelling; $n=2.251$). Wat het type middelengebruik betreft, blijkt dat van deze groep uit de gevangenis ontslagen gedetineerden – voor zover adequaat en volledig geregistreerd (ontbrekende informatie in 483 gevallen) – 19,0% legale drugs gebruikte, 16,8% cannabis, 11,6% cocaïne, 30,4% opiaten; 22,2% gebruikte andere producten of werd expliciet aangemerkt als polydruggebruiker.

3. METING VAN RECIDIVE EN METHODE

In de studie waarvan sprake werden drie verschillende indicatoren voor recidive of recidive-maten gedefinieerd, namelijk:

- een nieuwe zaak aangemeld bij het correctioneel parket (ongeacht type misdrijf en afhandelingswijze van de zaak, d.w.z. inclusief sepot);
- een nieuw geregistreerd (definitief) veroordelingsbulletin (d.i. inclusief opschorting of internering), en
- wederopsluiting in de gevangenis (omwille van het plegen van nieuwe feiten of wegens niet-naleving van opgelegde voorwaarden), na ontslag uit de gevangenis.

2 Voor meer informatie, contacteer Eric MAES (eric.maes@just.fgov.be) of Benjamin MINE (benjamin.mine@just.fgov.be), of consulteer de BELSPO-website (<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=en&COD=DR%2F70>) waar het volledige onderzoeksrapport en samenvattingen in het Nederlands, Frans en Engels van het PROSPER-onderzoek (*Process and Outcome Study of Prison-based Registration Points*) beschikbaar zijn.

3 Voor gedetineerden die tijdens verschillende detentieperiodes naar de CAP's waren doorverwezen, werd enkel de eerste relevante detentieperiode in rekening gebracht. Dit betekent met andere woorden ook dat de gehanteerde analyse-eenheid betrekking heeft op de persoon van de gedetineerde.

De opvolgstermijn (follow-up periode) varieerde van 1 dag tot 3 jaar en 9 maanden (voor de laatstgenoemde recidivemaat) of van 1 jaar tot 4 jaar en 9 maanden (voor beide andere recidivematen).

Verschillen in (tijd tot) recidive tussen groepen werden berekend met behulp van overlevingsduuranalyses op bi- en multivariaat niveau (Kaplan-Meier overlevingscurven resp. multivariate Cox *proportional hazards* regressie).

Kaplan-Meier overlevingsduuranalyse en multivariate Cox regressie

Kaplan-Meier-overlevingsduurcurves visualiseren in welke mate, bekeken doorheen de tijd, de verschillende analyse-eenheden binnen de onderzoekspopulatie of steekproef al dan niet een bepaalde gebeurtenis of *event* hebben meegemaakt (hier 'recidive', geoperationaliseerd op drie verschillende wijzen). Voor elk tijdstip kan zo worden geanalyseerd welke proportie van de onderzochte populatie de gebeurtenis heeft ondergaan (of juist niet). Daarbij kan ook worden gecorrigeerd voor zgn. *censored cases* (gecensureerde gevallen), d.w.z. *cases* die om één of andere reden niet lang(er) opgevolgd kunnen worden; in de context van het hier beschreven onderzoek is op die manier rekening gehouden met het feit dat niet elke analyse-eenheid (gedetineerde) even lang werd opgevolgd. Dergelijke curves kunnen bovendien uitgetekend worden voor de verschillende meetwaarden of categorieën van een bepaald kenmerk (bijv. geslacht) zodanig dat ook zichtbaar wordt in welke mate de ene (sub) groep meer 'overlevingskansen' heeft dan andere groepen (bv. mannen vs. vrouwen). De techniek van Cox regressie is eveneens een vorm van overlevingsduuranalyse die, vergelijkbaar met de methoden van multiële lineaire regressie of logistische regressie, toelaat het effect van *meerdere* predictoren op de afhankelijke variabele te analyseren (anders dan hogervermelde Kaplan-Meier overlevingsduuranalyse die hoogstens beperkt blijft tot de meting van het effect van verschillende meetwaarden of categorieën van *één* verklarende variabele op de criterium- of afhankelijke variabele) (BIJLEVELD & COMMANDEUR, 2009: 146 e.v.). Bij deze bijzondere vorm van regressieanalyse wordt in feite met twee afhankelijke variabelen gewerkt: een statusvariabele die aangeeft of een bepaalde gebeurtenis heeft plaatsgevonden (hier 'recidive': ja/nee) en een numerieke variabele die weergeeft hoe lang het duurde eer deze gebeurtenis plaatsvond (WARTNA, 2009: 87).

Behoudens voor continue variabelen, wordt bij Cox regressie voor elke (categorische) predictor- of onafhankelijke variabele (ook wel co-variant genoemd) één meetwaarde aangeduid als referentiecategorie (waaraan een *hazard ratio* van 1 wordt toebedeeld). De via Cox regressie berekende coëfficiënten (de exponent bèta: $\text{Exp}(B)$) drukken dan uit in welke mate de kans (op de gebeurtenis bekeken doorheen de tijd) voor de andere meetwaarden hoger of lager ligt dan de kans voor de betreffende referentiecategorie, er bijkomend van uitgaande dat de scores op de andere kenmerken (co-varianten) gelijk zijn. Is de *hazard ratio* ($\text{Exp}(B)$) groter dan 1, dan is de (relatieve) kans (hier: de kans op recidive) hoger. Is de *hazard ratio* kleiner dan 1, dan is deze kans lager. Voor wat de verschillende meetwaarden of categorieën van de co-varianten betreft, is er enkel sprake van een statistisch significant effect indien het getal 1 ('geen effect') buiten het 95%-betrouwbaarheidsinterval rond de *hazard ratio's* ligt (BIJLEVELD & COMMANDEUR, 2009: 165). Voor continue variabelen (zie bijv. aantal detenties of leeftijd) dient de *hazard ratio* zo gelezen te worden dat de kansen op recidive op zodanige manier toe- of afnemen per verandering in eenheid van de respectieve variabele: voor wat het hier besproken onderzoek betreft, heeft iemand met 10 voorgaande de-

tenties bijvoorbeeld 10 x 1,063 (of 10,63) meer kans op aanmelding van een nieuwe zaak op parketniveau dan iemand zonder detentieverleden (zie Exp(B) 'Aantal eerdere detenties' voor de recidivemaat 'Nieuwe zaak parket', in tabel 1).

4. BELANGRIJKSTE RESULTATEN

De resultaten van het onderzoek leveren enkele interessante bevindingen op. Vooreerst blijkt dat gedetineerden met een voorgeschiedenis van (problematisch) alcohol- en/of druggebruik hoge *recidiveprevalentie*-cijfers laten optekenen. Binnen de respectieve opvolgings-termijn zag 75,7% een nieuwe zaak aangemeld krijgen op het niveau van het correctioneel parket, was 39,7% opnieuw veroordeeld, en belandde 40,4% opnieuw in de gevangenis (zie gelijkaardig BELENKO, 2006).

Wanneer 'recidive' optreedt, gebeurt dit meestal vrij snel na ontslag uit de gevangenis (*recidivesnelheid*). Voor diegenen die bijvoorbeeld opnieuw in de gevangenis terechtkomen ('wederopsluiting' als recidive-maat), bedraagt de mediaanwaarde van de tijd tot 'recidive' 179 dagen (MAES & MINE, 2016: 61); m.a.w., de helft van de wederopgesloten belandt al opnieuw achter de tralies binnen het eerste half jaar na ontslag uit de gevangenis (zie voor gelijkaardige analyses, op algemene veroordeelden- en gedetineerdenpopulaties: ROBERT *et al.*, 2015; ROBERT & MAES, 2012).

Verder werd vastgesteld dat de specifieke populatie die voorwerp uitmaakte van het onderzoek inzake voorspellende socio-biografische en zaakgerelateerde kenmerken, in vergelijking met algemene gedetineerden- of veroordeeldenpopulaties, niet enkel gelijkenissen maar ook een aantal verschillen vertoont op vlak van kans op recidive. Zo werden, in tegenstelling tot recent Belgisch recidive-onderzoek (ROBERT & MAES, 2012; ROBERT *et al.*, 2015; MINE *et al.*, 2015), in het onderzoek waarover hier verslag wordt uitgebracht, geen (statistisch significante) sekseverschillen geobserveerd (zie tabel 1).

TABEL 1. PREDICTOREN VAN (TIJD TOT) RECIDIVE, ONTSLAG UIT DE GEVANGENIS, BIJ GEDETINEERDEN MET PROBLEMATIEK VAN ALCOHOL- EN/OF DRUGGEBRUIK (COX REGRESSIE)

Variabelen	Indicator van recidive					
	Nieuwe zaak parket		Nieuwe veroordeling		Wederopsluiting	
	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.
<i>Socio-biografische variabelen</i>						
Geslacht (ref.=mannelijk)	0.968	0.086	0.812*	0.125	0.962	0.120
Nationaliteit (ref.=Belgische)						
Europese Unie	0.641***	0.114	0.854	0.155	0.983	0.149
niet-Europese Unie	0.770***	0.067	0.865	0.094	1.061	0.086
Leeftijd op ogenblik van opsluiting	0.979***	0.003	-	-	0.980***	0.004
Leeftijd op ogenblik CAP-aanmelding	-	-	0.969***	0.004	-	-
Aantal eerdere detenties	1.063***	0.006	-	-	-	-
Aanwezigheid eerdere detenties (ref.=nee)	-	-	1.541***	0.076	2.501***	0.082
<i>(Post-)penitentiaire situatie</i>						
Wettelijke toestand op ogenblik opening dossier (ref.=veroordeelde)						
Voorlopig gehechthe	-	-	-	-	1.099	0.070
Andere	-	-	-	-	1.514***	0.123
Wettelijke toestand op ogenblik ontslag uit gevangenis (ref.=veroordeelde)	0.862**	0.054	0.708***	0.078	-	-
Type ontslag uit gevangenis (ref.=invrijheidstelling zonder voorwaarden)						
Electronisch toezicht	0.898*	0.052	0.741***	0.074	1.367***	0.095
Invrijheidstelling met voorwaarden					1.455***	0.070
N (missings)	2,756 (2)		2,756 (2)		2,756 (2)	

* < 0.1 ** < 0.05 *** ≤ 0.01 **** ≤ 0.001

Anderzijds, en wel consistent met de (inter)nationale onderzoeksliteratuur, blijkt de criminale voorgeschiedenis, geoperationaliseerd als aanwezigheid van of aantal vroegere op-

sluitingen, de sterkste predictor voor recidive te zijn. Zoals uit tabel 1 kan worden afgeleid, hebben bijvoorbeeld diegenen met op zijn minst één voorgaande hechtenisperiode 2,501 keer meer kans op wederopsluiting dan zij zonder detentieverleden. Jongere gedetineerden lopen ook meer risico op recidive. En, gedetineerden die uit de gevangenis werden ontslagen via plaatsing onder elektronisch toezicht of die vrijgesteld werden mits naleving van opgelegde voorwaarden, hadden eveneens meer kans op wederopsluiting. Zij worden daarentegen echter minder vaak opnieuw veroordeeld en hebben minder kans op een nieuwe bij het parket aangemelde zaak, hetgeen suggereert dat wederopsluiting voor deze groep vaak gerelateerd is aan technische overtredingen (niet-naleving van opgelegde voorwaarden), eerder dan aan het plegen van nieuwe feiten.

5. CONCLUSIE EN PERSPECTIEVEN

Uit het onderzoek waarover hier wordt gerapporteerd, blijkt dat – in lijn met internationale bevindingen – recidive bij gedetineerden met problemen van alcohol- en/of druggebruik meestal al vrij kort na ontslag uit de gevangenis plaatsvindt. De studie wijst bovendien niet enkel op een bijzondere specificiteit van de bestudeerde populatie (cf. afwezigheid van sekseverschil), maar geeft anderzijds ook aan dat uitkomsten danig kunnen verschillen naargelang de aard van de gehanteerde recidivemaat (cf. invloed/richting van elektronisch toezicht/invrijheidstelling onder voorwaarden). Opvallend is dat gedetineerden die mét voorwaarden (met inbegrip van elektronisch toezicht) worden vrijgesteld, meer risico lopen om terug in de gevangenis opgesloten te worden dan gedetineerden die ‘voorwaarden-vrij’ de gevangenisdeur achter zich toetrekken. Of en in welke mate effectieve aanmelding bij en voltooiing van post-penitentiaire begeleidings- of behandelingsprogramma’s een effect hebben op (tijd tot) recidive, blijft op basis van voorliggend onderzoek vooralsnog onduidelijk. Dergelijk soort informatie werd immers niet steeds aan de CAP’s gecommuniceerd en/of door hen geregistreerd, onder meer om reden van (medisch) beroepsgeheim.

De resultaten van het onderzoek nodigen uit tot verdere actie, zowel op operationeel, wetenschappelijk als beleidsmatig vlak. Niet alleen is het zaak om meer (en beter) te registreren, eventueel te combineren met informatie uit dossiers, om op die manier bv. beter zicht te krijgen op de achterliggende redenen van wederopsluiting (conditiebreuk dan wel nieuwe feiten) en het globale post-penitentiair verloop beter te kunnen beoordelen. In het verlengde hiervan kan het trouwens ook nuttig zijn gelijkaardige studies op te zetten voor andere types daderprofielen en/of de focus nog te verruimen naar ontwikkelingen in delinquent gedrag over langere termijn⁴. En, tot slot, moet eveneens het belang onderstreept worden van het behoud en de verdere ontwikkeling van structuren, gespecialiseerd in drugsproblematiek in de gevangenissen, die een vlotte en pertinente overgang tussen de gevangenis en extramurale voorzieningen faciliteren. De meerwaarde ervan werd zowel door justitiële en hulpverleningsactoren als de doelgroep zelf geenszins in twijfel getrokken.

REFERENTIES

BELENKO, S. (2006). Assessing released inmates for substance-abuse-related service needs. *Crime & Delinquency*, 52(1), 94-113.

4 Zie op dit vlak bijvoorbeeld een, eveneens door BELSPO gefinancierd, onderzoek naar seksuele delinquenten waarbij trouwens niet enkel recidive wordt bestudeerd maar ook onderzoek wordt verricht naar criminele carrières en *desistance* bij deze groep van delinquenten (in vergelijking met andere types misdrijfplegers). Voor meer info: https://www.belspo.be/belspo/brain-be/projects/SOC_nl.pdf

- BIJLEVELD, C. & COMMANDEUR, J. (2009). *Multivariate analyse. Een inleiding voor criminologen en andere sociale wetenschappers*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- DE MAN, C., MAES, E., MINE, B. & VAN BRAKEL, R. (2009). *Toepassingsmogelijkheden van het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis – Possibilités d'application de la surveillance électronique dans le cadre de la détention préventive, Eindrapport – Rapport final* (onderzoeksrapport nr. 23). Brussel: Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie.
- EMCDDA. (2012). *Prison and drugs in Europe: The problem and responses*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- MAES, E. (2010). Evoluties in punitiviteit: lessen uit de justitiële statistieken. In I. AERTSEN, K. BEYENS, T. DAEMS & E. MAES (Eds.), *Hoe punitief is België?* (reeks *Panopticon Libri*, nr. 2) (pp. 43-83). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- MAES, E. & MINE, B. (2016). Analyse rétrospective des bases de données disponibles (Chapitre 3). In S. VANDEVELDE, F. VANDER LAENEN, W. VANDERPLASSCHEN, B. MINE, E. MAES, L. DECKERS, L. DE CLERCQ & E. COLE (Eds.), *Process and Outcome Study of Prison-based Registration points* (Eindrapport BELSPO-project PROSPER) (pp. 51-82). Gent/Brussel: UGent/NICC.
- MINE, B., ROBERT, L. & MAES, E. (2015). Chronique de criminologie. Soulever un coin du voile sur la récidive en Belgique. La prévalence de la récidive à partir des données du Casier judiciaire central, *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 95(6), 620-650.
- ROBERT, L. & MAES, E. (2012). *Wederopsluiting na vrijlating uit de gevangenis, Eindrapport* (onderzoeksrapport nr. 27). Brussel: Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie
- ROBERT, L., MINE, B. & MAES, E. (2015). Recidive na een rechterlijke beslissing. De eerste nationale cijfers over recidiveprevalentie op basis van het Centraal Strafreregister, *Panopticon*, 36(3), 173-189.
- VANDEVELDE, S., VANDER LAENEN, F., VANDERPLASSCHEN, W., MINE, B., MAES, E., DECKERS, L., DE CLERCQ, L. & COLE, E. (Eds.) (2016). *Process and Outcome Study of Prison-based Registration points* (Eindrapport BELSPO-project PROSPER). Gent/Brussel: UGent/NICC. Verkregen op 29 november 2017, via http://www.belspo.be/belspo/organisation/Publ/pub_ostc/Drug/DR7orapp.pdf
- VAN MALDEREN, S. (2012). *Drugs in de gevangenissen: Een blik op het penitentiair drugbeleid [Powerpoint slides]*. Verkregen op 29 november 2017, via <http://www.dekiem.be/documents/tekst/PL4Vanmalderen>
- WARTNA, B. (2009). *In de oude fout. Over het meten van recidive en het vaststellen van het succes van strafrechtelijke interventies*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers/WODC.